

ӘОЖ: 821.512.122 (091)

Н.Р. Садықов,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
3-курс PhD докторанты, Алматы қ., Қазақстан,
e-mail: dinnur_86@mail.ru
Ғылыми жетекші – ф. ғ. д. профессор Ө. Әбдиманұлы

**Мұстафа Шоқай мен эмиграциядағы
қазақ ақын-жазушылары еңбектеріндегі
«тәуелсіздік» концепциясы**

Қазақ әдебиетінің тарихында жыраулар поэзиясынан бастап, Махамбет жырларында, қала берді Кеңес үкіметі орнағанға дейінгі дәуірдегі өлеңдерде азаттық аңсайтын өршіл сарын жалғасып келген. Бұл сарын Кеңес үкіметі орнаған уақытта үзіліп қалғанымен, соғыс кезінде шет жерде жүріп, тәуелсіз Түркістан мемлекетін құрсақ деп армандаған Тұранның бостандықсүйгіш ұлдарының шығармаларынан қайта көрініс тапты.

Қазір сол «Эмиграциядағы Түркістан әдебиетінің» көрнекті өкілдері қазақ тарихында дұрыс бағасын алмай, шығармалары жеткілікті түрде зерттелмей келеді. Оған – бұл тұлғалардың сол бір сұрапыл жылдары жау қолына түсіп, солардың қол астында еңбек еткендері себеп болды. Алайда, бұларды келер ұрпаққа «сатқын» деп түсіндіріп, өздерін жазалап, шығармаларын жоюға, олар туралы деректерді келер ұрпақтың санасынан сызып тастауға тырысқан Кеңес үкіметінің өзі де қазір келмеске кетті. Сондықтан олар қалдырған мұраларды зерттеп, зерделеу қажет.

Түйін сөздер: эмиграциядағы қазақ әдебиеті, Тұран, Мәжит Айтбаев, Мұстафа Шоқай, мұғажырлық, Түркістан легионы, бүркеншік есімдер.

N. Sadykov

The «Independence» conception in the works of M. Shokai and emigrant poet-writers

In the history of Kazakh literature ranging from the poetry of zhyrau, Mahambet's verses and poems of pre-revolutionary period, the motif of freedom has preserved. Although during the Soviet era, this motif was interrupted, it continued in the works of the freedom-loving sons of Turan, who, despite their difficult position in exile, were dreaming of the independent state of Turkestan.

Nowadays the main representatives of the emigrant Turkistan literature are not valued properly in the Kazakh history, and the research of their works has not been carried out systematically. Now we live in the independent state in place of the USSR that was dreamt by those people. At present we do not have any obstacle to reconstitute their glory.

Key words: Kazakh literature in emigration, Turan, Majit Aitbaev, Mustafa Shokai, emigration, Turkestan legion, pseudonyms.

Н.Р. Садықов

**Концепция «независимости» в творчестве Мустафы Чокая
и казахских поэтов-писателей, бывших в эмиграции**

В истории казахской литературы, начиная от поэзии жырауов, в стихах Махамбета, и в стихах дореволюционного периода сохранился свободолюбивый мотив. Хотя во времена Советской власти этот мотив прервался, он продолжился в произведениях свободолюбивых сыновей Турана, которые, несмотря на свое трудное положение в эмиграции, мечтали о независимом государстве Туркестан.

В данное время представители «Туркестанской литературы в эмиграции» не могут получить положенную им справедливую оценку со стороны ученых, изучающих историю казахской литературы.

Их произведения все еще недостаточно исследованы. Они попали в плен во время II мировой войны, и им пришлось работать под вражеским командованием, чтобы выжить. Но сама Советская система, которая сурово уничтожила их имена и произведения из памяти потомков, ушла в историю. Теперь нам никто не мешает возродить их славу.

Ключевые слова: казахская литература в эмиграции, Туран, Мажит Айтбаев, Мустафа Шокай, эмиграция, Туркестанский легион, псевдонимы.

Қазақ тарихы мен әдебиетіндегі тәуелсіздік идеясының тұғыры тым биік. Әсіресе бұл мақсаттың мән-маңызы өткен ғасырдағы саяси әрекеттер барысында аса қатты сезіледі. Қазіргі кезеңдегі саяси процестер ұлттық мемлекеттік, өзіндік айқындалуды XX ғасырдың басындағы Қазақстанда болған реформатор-демократтардың қызметінен көруге болады. Ә. Бөкейхан, А. Байтұрсынов, М. Дулатұлы, М. Тынышбайұлы, М. Шоқай және М. Әуезовтер бұқара қазақ халқының тағдырын «Оян, қазақ» ұранымен тікелей байланыстыра білген. Яғни олардың мақсаты Россияның құрамынан бөлініп, тәуелсіз автономия құру еді. Соның негізінде өз қоғамының (қазақ) дамуында «Біртұтас Түркістан» ілімін қолдады. «Біртұтас Түркістан» аймағына: Тұран, далалық аудан және Мауренахр, Орталық Азия, Орта Азия, және Қазақстан енді. Бұл сөздің баламасы ретінде Түркістан деген атау қалыптасты. Заки Уәлиди Тоған, М. Шоқай және Б. Хайт, Х. Пакстау еңбектерінен біз «Тәуелсіз Түркістан» идеясын кездестіре отырып, оны нақтылай түрде тәуелсіздік идеясымен түсінуге болады. 20-жылдары «Тәуелсіз Түркістан» идеясын Т. Рысқұлов пен М. Ходжаев көтерген болатын. Ал батыста бұл идеяны Мұстафа Шоқай көтерді. «Туркестан под властью Советов» еңбегінде бұл мәселені жан-жақты қозғаған. [1, 87].

«Тәуелсіз Түркістан» концепциясын ол өзінің «Яш Түркістан» журналы арқылы бұқара халыққа жеткізе білді. «Тәуелсіз Түркістан» концепциясын сонымен қатар Мағжан Жұмабаевтың ақындық шығармаларында кездестіруге болады. Ол Түркістан идеясын Қорқыт, Абай атымен тығыз байланыстырады [2, 60-229].

Төңкерістен кейін билік басына большевиктер келгеннен соң орыстың алдыңғы қатарлы зиялыларымен бірге қазақтың озық ойлы даналары да енді мұнда өздеріне орын жоқ екендігін көрегендікпен ұғып, шет ел асты. Солардың бірі Мұстафа Шоқай да болды. Мұстафа Шоқай есімі қазақ қана емес, бүкіл түркі халықтарына ортақ есім. Кеңес үкіметінің озбыр саясатына іште жүріп қарсыласа алмайтынын түсінген ол эмиграцияға кетіп, мұғажырлық (эмиграциялық)

күрескерлік жолды саналы түрде таңдап алды. Сыртта жүріп қазақтың азаттық идеясына дем беруші болды. Шет жерде газет-журналдар шығарып, өзі сияқты түркі жұртының азаматтарын біріктіріп, үлкен істер атқаруға мұрындық болды. Францияда, Германияда, Түркияда саяси қызметтер атқарды.

Мұстафа Шоқайдың идеясы бүкіл түркі халықтарының басын біріктіріп, тәуелсіздікке қол жеткізуге бағытталған болатын. Ол 1936 жылы Берлин қаласында Түркістан жастарының алдында сөйлеген сөзінде осы ойын айқын бекіткен:

«...Түрік халқы – батыр халық. Түрік халқы – арыстан ер халық. «Кімнен таяқ жегендей біздің түріктің баласы, алдырып жүрген дұшпанға аузының аласы». Бұл нақыл сөзді ұмытпауымыз керек» [3, 64-65].

М.Шоқай өз еңбегінде Батыс Түркістан мен Шығыс Түркістан және Ауған Түркістан деп Түркістанның этнографиялық және саяси жағынан шекарасын анықтап береді. Соның ішінде оның баса көңіл бөлгені – кеңестік Түркістан. Яғни Хиуа, Бұхара, Түркістан, Қырғыз өлкесі және Астрахань губерниясы. М. Шоқайдың айтуы бойынша, бұл аймақ «біртұтас ұлтты» құрайды. Сондықтан кеңес өкіметі Мұстафаның идеясына қорқынышпен, қауіптілікпен қарай отырып, теріске шығаруға тырысты. Б. Хайт өзінің «Түркістан XX ғасырда» атты еңбегінде «Біртұтас Түркістан» идеясын одан әрі көтерді. Ол Кеңес өкіметінің Қазақстанның және Орта Азия мәселесін Түркістанмен байланыстыруын сынайды. Хайттың айтуынша Түркістан термині осы өңірде орналасқан тарихи, мәдени, саяси жағынан қалыптасқан халықтардың отаны ретінде қаралады. Этнографиялық тарихи және басқа да ерекшеліктеріне байланысты М. Шоқайдың «Тәуелсіз Түркістан» концепциясын жан-жақты қарастыруға болады.

XIX ғасырдың соңы XX ғасырдың басында өзінің басқару жүйесін Орталық Азияға жая бастаған Ресей отаршылары татар, башқұрт және ноғай елдерін бағындыруға қолданған әдіс-айласын енді жаңа елдерді бағындыруға қолдана

бастады. Негізгі тіршілік көзі ата-мекен жерден, ата-салт дәстүрден, мәдениеттен айырылу қаупі енді осы өңірге де төнді. Міне осындай жағдайда Ресей отаршылдығы сияқты мемлекеттік деңгейде ұйымдасқан дүлей күшке қарсы тұра алу үшін соған деңгейлес ұйымдасқан материалдық және рухани күш қажет. Осындай күшті бәрі бірдей Ресей империализмінің қол астынан түркі халықтарын тәуелсіз бір майданға біріктіру арқылы қалыптастыру мүмкін еді. Мұстафа Шоқайұлының «Тәуелсіз Түркістан» концепциясының пайда болуының негізгі ядросы оның түрікшілдігі еді. Түрікшілдік және исламшылдық (пантюркизм и панисламизм) міне осы орыс отаршылдығына қарсы күрес арқасында өмірге келді. Негізінде бұл пантюркизм мен панисламизм қорғанушылар идеологиясы болатын.

Түркістандағы отаршылдыққа қарсы күрес ұйымдасқан түрде болмағандықтан, олардың құрған түрлі саяси партиялары мен қоғамдық ұйымдарына қарағанда жеке тұлғалар белсенділігі басым болды. Әлемдегі отаршылдық тағдырын бастан өткерген басқа да елдер тәжірибесінде де дәл осы құбылыс байқалады. Түркістан зиялыларының негізгі мақсаты Ресейдің отарлық саясатын әшкерелеп, халыққа түсіндіру және түрікті ұлт ретінде сақтап қалу еді. Олардың осы мақсаттағы ізденістерінің сан-салалығынан ұлттық мүддеге негізделген күрес жолдары да түрліше дамыды.

Кенестік отаршылдыққа қарсы Түркістан әдебиетінде тәуелсіздік мен ұлттық мүддеге негізделген күрес жолдары төмендегідей бес бағытта көрініс тапқанын айтуға болады:

1. «Тәуелсіз Түркістан» бірлігін қалыптастыру;
2. Түркістан мұхтарияты (1917-1918) идеясын толық жүзеге асыру;
3. Бұрынғыға балама ретінде жаңа жағдайды есептеген коммунистік Түрік республикалары конфедерациясын құру;
4. Большевизмге қарсы әрекетті қолдау;
5. Азаттық аңсарды мұғажырлық күрес жолымен жалғастыру.

Әдебиеттің тарихи-заңды қозғалысы өз кезеңінің әлеуметтік, идеологиялық әрі эстетикалық ой-талғамына тәуелді десек, отаршылдыққа қарсы кеңес тұсындағы Түркістан әдебиеті жоғарыда келтірілген бес бағытқа сәйкес дамыды [4, 15].

Осы бес бағыттың бесінші тармағынан көрініп тұрғандай, XX ғасыр басында жалпы әлемдік сипат алған эмиграция құбылысы Түркістан

азатшылдарын да айналып өтпеді. Ұлттық республикалар таратылып, ел билігі большевиктер қолына өтті. Азатшылдардың күрес бағыттары да саралана бастады: бір тобы кеңес шебіне өтсе, екінші тобы қолына қару алып «басмашылар» қатарына қосылды және үшінші тобы шетел асып, сыртта жүріп күресуді таңдады. Шетел асқан мұғажыр азатшылдардың күрес майданы газет-журналдар болды. Олар большевиктік билікке қарсы түрлі формада шығармалар жазып, әдеби үдерісті жалғастырды. М. Шоқайдың «Тұран дәулеті хақында» атты мақаласындағы «Біз – Тұрандықпыз. Біздің ортақ Отанымыз – Түркістан... Біздің барлығымыз осы атамекен-бесігімізді империализмнің бұғауынан босауы үшін күресіп жүрміз» деген жолдары мұғажыр азатшылдарының мақсатын айқындап бере алады. Эмигрант зиялыларының ыждағатынан Түркістан әдебиетінің мұғажырлық кезеңі туды. Мұғажыр әдебиетінің өкілдері екі санатта қалыптасты: бірі эмиграцияға ұшыраған есімі белгілі күрескерлер болса, ал екіншілері шетелге оқуға барған шәкірттер еді. Түркістан әдебиетінің мұғажырлық кезеңі негізінен «Иени Түркістан» мен «Яш Түркістан» атты екі басылымның қызметімен қалыптасып, дамыды. Мұғажырлық күрес алаңын рухани күрес, яғни баспасөз бен білім саласындағы күрес деп айтуға болады. Бұл күрес түрік елдері тәуелсіз республикаға айналғанға дейін жалғасты.

Аталған уақытта баспасөздің мұғажырлық күрес алаңына айналуының өзіндік себебі бар. Еуропаның түрлі елдерінде Түркістан тәуелсіздігі идеясын басшылыққа алған түркістандықтар сан алуан газет-журналдар ұйымдастырды. Олардың ішінде белгілі журналдар: «Милли Түркістан» (Ұлттық Түркістан) (1942-1975, Берлин / Дюсселдорф) шығарушысы – Уәли Қаюмхан; «Милли адабият» (Ұлттық әдебиет) (1943-1945, Берлин) шығарушысы – Уәли Қаюмхан, Қобызшы Қорқыт (Мәжит Айтбаев); «Озод Түркістан» (Азат Түркістан) (1954, Қахыра) шығарушысы – Мехмет Емин Түркістани; «Түркістан» (1953, Стамбұл) шығарушысы – Мехмет Емин Бұғра, Зияеддин Бабақұрбан; «Түркістан сеси» (Түркістан дауысы) (1956-1957, Анкара) шығарушысы – Мехмет Емин Бұғра; «Бүйүк Түркели» (Ұлы Түрікелі) (1962, Измир) шығарушысы – Хасан Оралтай т.б. бар.

Бұл кезеңнің басты-басты белгілерін төмендегідей көрсетеміз:

- мұғажыр әдебиетінің өкілдері эмиграцияға кеткен есімі белгілі күрескерлер мен шетелдегі

шәкірттерден тұратын екі санатта қалыптасты. Олар большевиктік билікке қарсы түрлі формада шығармалар жазып, әдеби үдерісті жалғастырды;

- бұл кезеңнің әдебиеті «Иени Түркістан» мен «Яш Түркістан» атты екі журналдың және осы басылымдар шекпенінен шыққан «Милли Түркістан», «Түркістан» сияқты т.б. газет-журналдардың қызметтері арқылы дамыды;

- мұғажыр күрескерлердің негізгі орталығы – Түркияда «Жас Түркістан басылымдары» атты сериямен жарық көрген кітаптарда еңбектері насихатталмай қалған, әрі репрессияланған азатшылдардың мұрасы әдеби-танымдық үдерістің үзіліссіздігін көрсетті;

- Кеңес кеңістігінде қараланып, ғылыми тұрғыдан зерттелуіне қатаң тыйым салынған «басмашылар» тақырыбы шетелдерде зерттелінді;

- Әнуар паша секілді тұлғалардың бейнесі көптеген әдеби шығармалардың өзегіне айналды;

- Түркістанның мұғажыр әдебиеті мен Түркия руханияты өзара ықпалдастық негізінде дамыды.

Түркістанның мұғажырлық әдебиетінің дамуына Түркістан Ұлттық Легионы құрамындағы ақын-жазушылардың шығармашылығы өте мол серпін берді. Ал жоғарыда айтылған Мұстафа Шоқайдың «Тәуелсіз Түркістан» идеясы Түркістан Ұлттық Легионымен тікелей байланысты. Ол осы легионның ішінде, қауіп-қатердің ортасында өзі жүрді. Соғыс кезінде тұтқынға түскен қандас бауырларын немістердің азап-қорлығынан құтқарып қалу үшін осындай қадамға барды.

Түркістан Легионы туралы бүгінгі зерттеушілер оның тұтас армия дәрежесіне жеткенін, қуатты күш болғандығын айтады. «Әр алуан деректер бойынша 1942 жылдың көктемінде құрылған Түркістан легионы құрамында болғандардың саны 180 мыңнан 250 мыңға жетіп, бұл әскери құрылым шығыс легиондары арасында ең үлкені болыпты» [5, 38].

Немістердің алдына Мұстафа Шоқай екі шарт қойған. Біріншісі, немістердің көмегімен болашақ Түркістан мемлекеті кадрларын дайындау. Екінші шарты – тұтқынға түскен ортаазиялық жауынгерлерден әскери бөлімшелер ұйымдастырып, оларды немістер Орта Азия республикаларының шекарасына жеткенше, Қызыл Армияға қарсы пайдаланбау.

Тиісті қолдау тапқан Шоқай мен көмекшісі Уәли Қаюм хан енді немістің әскер басшыларының көмегімен «Түркістан Ұлттық комитетін» құрады. [6, 199].

Бірақ Уәли Қаюм опасыздық жасап, бәрін жеке басының мүдделеріне пайдаланады. Ол Шоқайдың сыртынан немістермен келіссөз жасап, жауынгерлерді жедел түрде қызыл әскерге қарсы ұрысқа салуды сұрайды. Билікқұмар ол Шоқайға қастандық жасап, у беріп өлтірген деген деректер бар. Өзі легион басшылығына жайғасады. Уәли Қаюмнің шыққан тегі өзбек болғандықтан, оның тарапынан қазақтарға көпкөрінеу қиянаттар жасалғаны туралы мәліметтер көп. Осылайша ұлттық мүдделерге қараниет пиғылдылар араласады.

Бұл саясатқа келіспей, «Түркістан Ұлттық Комитетінің» Қарыс Қанатбаев бастаған бір топ қазақ жігіттері ұлттық намысқа тырысып, Уәли Қаюмға қарсы шыққан. Кейіннен Қарыс Қанатбаев және оны жақтаушылар Уәли Қаюм басқарған «Түркістан Ұлттық Комитетінен» бөлініп, өз алдына «Түркістан Ұлттық Кеңесі» ұйымын құрған [7, 4].

Легион құрылымы төрт бөлімнен тұрған: әскери бөлім, насихат бөлімі, ғылым бөлімі, әскери тұтқын бөлімі, радиохабар, шығыс жұмысшылары, денсаулық сақтау бөлімдері.

Насихат бөлімінің ішінде Түркістан ұлттық әдебиеті қалыптасты. Идеологиялық мақсатта газет-журналдар шығып тұрды. «Милли Түркістан» (Ұлттық Түркістан) саяси журналы айына екі рет, «Милли Әдебиет» (Ұлттық әдебиет) әдеби-көркем журналы айына бір рет шығып тұрды. «Милли Әдебиет» журналы тұтқында жүрген қазақ жауынгерлерінің ұлттық санасын оятудың басты құралы болды. Қазақ халқының дүниетанымы әріптер бояуымен бірге газетке сіңген бұл журналдың мұғажырлық мәдениетті қалыптастырудағы еңбегі ересен. Өйткені оның редакторлары болып Мәжит Айтбаев, Хакім Тыныбеков сияқты қайраткер, күрескер тұлғалар жұмыс атқарған еді.

«Түркістан легионындағы» түркі тілдес елдердің ақын-жазушыларының арасында тәуелсіздік идеясының қалыптасуына әсер еткен Түркістан түркілерінің рухани хәм қайраткер көсемі Мұстафа Шоқайдың саяси ойлары болуы ықтимал. Себебі, жанындағы жолдастары Шоқайдың идеяларын жарыққа шығарып, таралуына баспасөз беттері арқылы белсене атсалысып отырған. Оның санаулы ізбасар шәкірттерінің бірі Мәжиттің өзі болатын. Мәжиттің бастамасы бойынша легион жанынан құрылған әдеби бірлестік төмендегідей қағидаларды өздеріне мақсат етіп алады:

«1. Түркістан бір уақыттары ең күдіретті, бай, мәдени және сонымен бірге тәуелсіз бір

мемлекет болып тұрған еді. Бұл өлке өткен заманда үлкен ғалымдар, астрономдар, пән, әдебиет, санат (көркем өнер) ұстаздарын жеткізген. Бірақ орыстар Түркістанды басып алғаннан кейін, айрықша, большевиктер мемлекет басына келгеннен кейін, еліміз өз құндылықтарын жоғалтты. Халқымыз кедейлікке жүз тұтты.

2. Түркістандық ұлтшыл зиялылар Ресейдің бір орталықтан басқару саясатына қарсы ұзақ жылдардан бері ашық және жасырын күресіп келді. Түркістанның бүтіндігі үшін күреске жүздеген зиялыларымыз, мыңдаған жігіттеріміз құрбан болып кетті.

3. Түркістанның келешегін ойлаған, ұзақты көре білетін реңберлер (көсем) әрі мемлекет ішінде, әрі мемлекет тысында өз кадрларын даярлаған еді. Бұл кадрлар әрі ішкеріде, әрі тысқарыда Түркістан тәуелсіздігі үшін күресті, күресіп тұрады және бұл күресіп жеңіп шыққанша жалғасады.

4. «Түркістан милли жазушылар бірлігінің» түпкі мақсаты: Түркістанның бүтіндігі, тәуелсіз, ерікті жасауы үшін күрес және Түркістандықтардың рухын осы негізде қайта құру.

5. «Түркістан милли жазушылар бірлігі» өзінің күресін Түркістан Милли Комитетінің басшылығымен алып барады. Бұл комитеттің алдыға қойған міндеттерін Бәди (көркем) әдебиетте жариялайды.

Төмендегі міндеттер:

6. Түркістанның өткенін білу.

7. Түркістанның бүтіндігі үшін болған күресте құрбан болған кісілердің образын бейнелеу.

8. Науаи, Мәшрәб, Бедил, Абай, Мақтымқұлы, Мұқимлы секілді жазушы, шайырлардың және Еуропа алдыңғы қатарлы жазушыларының өмірін білу. Олардың кәсіби шығармаларын бастыру.

9. «Түркістан милли жазушылар бірлігі» өз алдына ұлттық жазушыларды, отансүйгіштік рухында тәрбиелеуді; олардың шеберлігін халықты патриоттық рухында тәрбиелеуге бұрып жіберуді, негізгі міндет қылып алады» [8, 132]. Бұл қағидадан көрініп тұрғандай, тәуелсіздік мұраты олардың басты ұстын-тірегіне айналған. Жоғарыдағы айтылған ойларды жинақтай келе, төмендегідей қорытынды шығаруға негіз бар.

Қазақ әдебиетінің ХХ ғасырдағы кезеңі – сан тосқауылдан өтіп, бейнет жүгін қайыспай көтерген ерлердің әдебиет майданындағы ерліктеріне толы болды. Қазақ ұлтының жеке ел ретінде қалыптасуына іштегі азаматтар ғана емес, сырттағы тұлғалар да белсене атсалысты. Қазір сол кездегі әдебиет «Эмиграциядағы Түркістан әдебиеті» деген атпен белгілі.

Қазақ әдебиетінің тарихында жыраулар поэзиясынан бастап, Махамбет жырларында, қала берді Кеңес үкіметі орнағанға дейінгі дәуірдегі өлеңдерде азаттық аңсайтын өршіл сарын жалғасып келген. Бұл сарын қызылдар басқарған үкімет орнаған уақытта үзіліп қалғанымен, соғыс кезінде шет жерде жүріп, бәрінен де (немістен де, орыстан да) тәуелсіз Түркістан мемлекетін құрсақ деп армандаған Тұранның бостандықсүйгіш ұлдарының шығармаларынан қайта көрініс тапты. Соның арқасында олар бөтен елде жүрсе де, бір-бірімен ынтымақтасып, бір тудың астына жиналды.

Қазір аталмыш әдебиеттің көрнекті өкілдері қазақ тарихында дұрыс бағасын алмай, шығармалары жеткілікті түрде зерттелмей келеді. Оған – бұл тұлғалардың сол бір сұрапыл жылдары жау қолына түсіп, солардың қол астында еңбек еткендері себеп болды. Десе де, бұларды келер ұрпаққа «сатқын» деп түсіндіріп, өздерін (тірі қалып, қайта оралғандарын) жазалап, шығармаларын жоюға, бұлар туралы деректерді келер ұрпақтың санасынан сызып тастауға тырысқан әкімшіл-әміршіл Кеңес үкіметінің өзі де қазір келмеске кетті. Қазір сол жазалаушы үкіметтің орнында сол тұлғалар аңсап кеткен азат ел отыр. Енді бізге сол жоғалтқандарымызды қайта тауып, өшкенімізді жандыруға ешкім де кедергі емес. Сол себепті, оның артынан қалдырған мұраларын зерттеп, зерделеу – кезек күттірмейтін іс.

Біздің зерттеу жұмысымызға осы тақырыпты арқау еткеніміз де сондықтан. Өйткені мұндай тұлғалар тарихтан өз орнын алып, шығармалары халық игілігіне айналуға әбден лайық.

«Тәуелсіз Түркістан» идеясы үшін күрескен Мұстафа Шоқай мен «Түркістан легионы» құрамындағы ақын-жазушылар бейбіт күндердің рахатын сезген жоқ, жанын шүберекке түйіп, ұлттың кеңестік құрсаудан ажыратып алуды негізгі мақсаты етіп алдына қойған тұлғалар. Олар туған жеріне жетуді армандады, бірақ ол арманына жете алмады.

Бүгінгі таңда олардың арманы орындалды деп толық айтуымызға негіз бар, өзі жат жер топырағында қалса да, шығармалары, толғаныстары, өлеңдері елге оралды. Мәжит Айтбаевтың өзі айтқанындай:

«Шерлі болам, бұл өмірден өтермін,

Бірақ жырым өлмес, өшпес көңілден...»

Олар аңсап өткен тәуелсіздік орнықты. Ұлттық ен-таңбаларымызды түгендеп алдық. Тарихымыздағы қара дақтарды тазартып алып жатырмыз. Тек сол Мәжиттің, Мұстафа Шоқайдың бастарын кеңестік кезден бері жалғасып келе

жатқан даудан арашалай алмай келеміз. Ұрандап жүріп, рухын өзіміз оятып алған Мұстафа Шоқайдың идеясы «Үлкен Түркістанның» қалай күйрегендігін біршамасы білсе де, бүгінгі буын оның күңіренісін біле бермейді. Осыған қатысты айтар ұсыныстарымыз:

Түркістан Ұлттық Комитетінің бүкіл әдеби-көркем мұраларын жеке жинақ етіп бастырып шығаруымыз керек.

Қазақ әдебиетінің шет жердегі екінші тынысы болып саналатын эмиграциялық әдебиетті зерттеу мектебін қалыптастыру қажет.

Әдебиеттер

- 1 Чокай М. Туркестан под властью советов. – Париж, 1935. – Переиздано на англ. яз. Mustafa Chokay. Turkestan under soviet Power. – Oxsford, 1986. – 87 б.
- 2 Жұмабаев М. Шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 1989. – 60-229 б.
- 3 Шоқай М. Түркістанның қилы тағдыры. – Алматы: Жалын, 1992. – 64-65 б.
- 4 Жалмырза А. Отаршылдыққа қарсы Түркістан әдебиеті: қалыптасуы, даму ерекшеліктері және көркемдік сипаты. Фил. ғыл. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты. – Астана, 2010. – 15 б.
- 5 Кәкен. А. Түркістан легионы. – Астана. Республикалық баспа-полиграфия орталығы, 2000. – 38 б.
- 6 Ахметова Ж. Шоқай туралы деректер // Қазақ тарихы. – 2004. – № 2. – Б. 199.
- 7 Бәкіров Ә. Түркістанның азаттығы үшін // Ана тілі. – 1994. – № 17. – Б. 4.
- 8 Айтбаев М. Милли әдебиетіміз – ұлттық көркем сөзіміз жөнінде // Жауынгердің күнделік дәптерінен (Өңгіме-өлеңдер топламы). – Берлин. – 1944. – 132 б.

References

- 1 Chokay M. Turkestan pod vlast'yu sovetov. – Parizh, 1935. – Pereizdano na angl. yaz. Mustafa Chokay. Turkestan under soviet Power. – Oxsford, 1986. – 87 b.
- 2 Jumabaev M. Shi'gharmalar ji'naghi'. – Almati': Jazwshi', 1989. – 60-229 b.
- 3 Shoqay M. Tu'rkistanni'ng qi'li' taghdi'ri'. – Almati': Jali'n, 1992. – 64-65 b.
- 4 Jalmi'rza A. Otarshi'ldi'qqa qarsi' Tu'rkistan a'debi'eti: qali'ptaswi', damw erekshelikteri ja'ne ko'rkemdik si'pati'. Fi'l. ghi'l. kand. ghi'li'mi'' da'rejesin alw u'shin dayi'ndalghan di''sertaci''ya avtoreferati'. – Astana, 2010. – 15 b.
- 5 Ka'ken. A. Tu'rkistan legi''oni'. – Astana. Respwbli''kali'q baspa-poli''grafi''ya ortali'ghi', 2000. – 38 b.
- 6 Ahmetova J. Shoqay twrali' derekter // Qazaq tari''hi'. – 2004. – № 2. – B. 199.
- 7 Ba'kirov A'. Tu'rkistanni'ng azatti'ghi' u'shin // Ana tili. – 1994. – № 17. – B. 4.
- 8 Aytbaev M. Mi''lli'' a'debi''etimiz – ultti'q ko'rkem so'zimiz jo'ninde // Jawi'ngerding ku'ndelik da'pterinen (A'nggime-o'lengder toplami'). – Berli''n. – 1944. – 132 b.